

РЕЦЕНЗІЯ
кандидата юридичних наук, старшого дослідника
Калініної Аліни Владиславівни
на дисертацію Волкова Сергія Вікторовича на тему
«Запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги в
Україні»,
подану у разову спеціалізовану вчену раду
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на здобуття ступеня
доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Подана на розгляд разової вченої ради дисертація С. В. Волкова та публікації за темою його роботи свідчать про проведене на належному методологічному рівні кримінологічне дослідження актуальної і важливої для практичної діяльності проблеми. Теоретичні положення, висновки і пропозиції здобувача, винесені на захист, характеризуються достатнім рівнем обґрунтованості та елементами наукової новизни. У результаті ознайомлення із дисертаційною роботою та публікаціями за її темою, можна зробити висновок про досягнення її автором поставленої мети та виконання дослідницьких завдань. Цей загальний висновок підтверджується відповідно до основних критеріїв, що покладаються в основу оцінки дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Ступінь актуальності обраної теми. Надання гуманітарної допомоги нужденним має давні корені в історії людства. Виникнення та формування такого явища як способу підтримки людей, які внаслідок складних життєвих обставин (екологічних катастроф, стихійних лих, голоду, військових дій та ін.) не мають можливості задовольнити свої базові потреби в їжі, воді, гігієні, медикаментах, одязі тощо, є проявом вищого рівня цивілізації, співчуття та людяності.

Російська збройна агресія, що розпочалася 24 лютого 2022 року, відбилася на сотнях тисяч життів українських громадян. Населені пункти, на території яких або поряд із якими велися бойові дії, опинилися в

ситуації гуманітарної кризи, як і окуповані райони. Необхідно відзначити, що у такій ситуації згуртованість українців та міжнародна підтримка українського населення стала насправді шляхом до виживання нашого народу.

Проте злочинність – організм, чуттєвий до будь-яких соціальних змін. Не зважаючи на те, що в перші місяці повномасштабного вторгнення за оцінкою Національної поліції рівень злочинності виявив тенденцію до зниження, то вже через пів року спостерігалось різке підвищення показників. Не стала виключенням і сфера обігу гуманітарної допомоги в Україні. Товари, медикаменти, продукти харчування тощо потягнулися по державі та із-за кордону в перший час навіть без належного документального оформлення. Адже стояло завдання: врятувати людей. Проте злочинний сегмент нашого суспільства поширив свою діяльність і на цей напрям. Засоби масової інформації почали рясніти повідомленнями про розкрадання такої допомоги, її нецільове використання та навіть продаж місцевому населенню (особливо в тих районах, куди її направляли!).

Не зважаючи на оперативне введення нової для Кримінального кодексу України норми – статті 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», кримінальні правопорушення в цій сфері все ж зайняли свою частку в загальній структурі злочинності в Україні. Зважаючи на важливість гуманітарної допомоги для українців, а також залучення міжнародного сегмента у процесі її надання, проблеми запобігання і протидії таким злочинам мають наразі високий ступінь актуальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційної роботи узгоджується із виконанням Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено постановою загальних зборів НАПрН України від

26.03.2021 р. № 12-21), Стратегії розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на 2021-2025 рр. (затвердженою протоколом № 3 Вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України від 24 березня 2021 р.) та ін.

Тема дисертації затверджена вченою радою НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 4 від 29 червня 2022 р.).

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. У результаті проведеного С. В. Волковим кримінологічного дослідження автору вдалося розкрити засади запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні. У дисертації наявні положення, що мають важливе теоретичне та практичне значення, є особистими здобутками автора, що мають ознаки наукової новизни.

Одним із головних результатів наукового дослідження С. В. Волкова стало здійснення вперше у національній кримінології аналізу причин злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги, серед яких він виділив: соціально-демографічні зміни і зростання чисельності осіб у статусі внутрішньо переміщених осіб, розрив родинних зв'язків, втрата постійного місця роботи за фахом, зниження рівня задоволення життєвих і суспільно значущих потреб осіб, які потребують гуманітарної допомоги, неможливість для багатьох осіб жити в звичному соціальному середовищі. Також здобувач підкреслює і визначає як такі, що провокують прогрес латентної злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги девальвацію ціннісних орієнтирів у суспільстві в ситуаціях перманентної загрози життю людей, відсутність злагодженості в діяльності органів місцевого самоврядування, державних і контролюючих органів, поява нової негативної соціальної ролі – псевдо волонтер та ін.

Заслуговує на окрему увагу і опис дисертантом портрету особи злочинця у сфері обігу гуманітарної допомоги. Окремий акцент ним

зроблено на таких оцінках: соціально-демографічних – статусі внутрішньо переміщеної особи, соціальній ролі волонтера і псевдоволонтера; соціально-психологічних – залежності від безструктурного управління, маніпуляцій, у тому числі інформаційних; соціально-демографічних формальних – більшість осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у сфері обігу гуманітарної допомоги, чоловічої статі, є тенденція зростання представниць жіночої статі у віці 21–56 років; не працевлаштовані офіційно – 69%), близько 27% - мали тимчасовий заробіток (заготівля дров, прибирання відкритих територій, збирання ягід і овочів, ремонт електроприладів). Також у роботі розкрито діалектичний зв'язок між моральними, психологічними характеристиками особи злочинця і соціальними властивостями, що посилюють антисуспільну спрямованість вчинення злочинів у сфері обігу гуманітарної допомоги. Автором проаналізовано вік злочинців і зазначено, що 41 % припадає на вікову групу 21-39 років, 47% – 40-55 років, 11% – понад 55 років. Визначено, що за освітнім рівнем злочинці розподілилися таким чином: середню спеціальну мали на момент вчинення злочину 37%, середню загальну – 33%, вищу – 27%, не визначено – 3%. Також виділено, що у статусі внутрішньо переміщеної особи перебували 67% осіб, що вчинили кримінальні правопорушення в сфері обігу гуманітарної допомоги, 21% осіб, які з інших причин не проживають за місцем реєстрації.

Одним із головних положень наукової новизни по праву можна визначити розроблену, знову ж таки, вперше, трирівневу модель запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги, в якій перший рівень – правовиховні заходи з підвищення інформаційної культури і правової обізнаності учасників обігу гуманітарної допомоги, другий рівень передбачає проведення заходів із формування правосвідомості і підвищення правової культури учасників обігу гуманітарної допомоги, третій рівень – інноваційний, передбачає заходи

щодо інформування з правоосвітньою і правовиховною метою, соціальну пропаганду реальних практик особистої участі громадян у свідомій підтримці охоронних правових норм щодо відповідального і цільового використання гуманітарної допомоги.

Низка висновків та положень дисертаційної роботи також спрямована на вдосконалення чи подальший розвиток тих чи інших питань кримінологічної науки та правозастосовної практики (наприклад, удосконалення стану наукової розробки проблеми злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги шляхом узагальнення за приватним, інституційним, організаційно-технічним напрямками; конкретизація сутнісних ознак гуманітарної допомоги, виділення видів і форм такої допомоги тощо).

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується ґрунтовною теоретичною, нормативно-правовою та емпіричною базами дослідження. Так, теоретична частина роботи складається з наукових праць українських і зарубіжних учених у галузі кримінології і кримінальної політики, міжнародного гуманітарного права, соціології, психології, а нормативно-правова – Конституція України, міжнародні документи, акти національного законодавства, підзаконні нормативні акти та ін. (загальна кількість опрацьованих джерел – 268 джерел).

Емпіричну базу дослідження склали статистична звітність Офісу Генерального прокурора за 2014-2022 рр., аналітичні довідки щодо проблемних питань визначення видів, розподілу, зберігання і використання гуманітарної допомоги, підготовлені Міністерством соціальної політики, Національним агентством з питань запобігання корупції, матеріали кримінальних проваджень, розглянутих судами (сумарно 126), вироки судів (87), опитування за принципом рандомного вибору респондентів (121 опитаних осіб, м. Суми, м. Полтава, Київська область).

Таким чином, ознайомлення із теоретичною та емпіричною частинами дослідження свідчить про те, що отримані ним наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь наукової обґрунтованості та є достовірними.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи С. В. Волкова, що виносяться на захист, отримані за допомогою правильно обраного в процесі його проведення наукового і методологічного інструментарію. Підготовка дисертації здійснювалася за допомогою збалансованого використання загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, здобувач використав:

- теоретичні методи наукового пізнання: *формалізації* в розумінні відображення предмета дослідження у вигляді формалізованих знаків (підрозділ 1.1); *методи аналізу* (історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, оглядово-аналітичний) (підрозділи 1.1, 2.2), *проектування, узагальнення* – для визначення стану наукової розробки проблеми, обґрунтування теоретичного базису дослідження, *систематизації* – у значенні об'єднання елементів на основі спільних ознак, логічно пов'язаних між собою у певну конструктивну цілісність, де прослідковується ієрархія і функціональна узгодженість окремих елементів (підрозділ 2.1); *аксіоматизації* – у значенні прийняття за основу положень щодо принципів, виділених в Основному гуманітарному стандарті, використання цих принципових положень в аргументації і розробленні програми підвищення кваліфікації державних службовців, волонтерів, представників громадських, благодійних та інших організацій, що виконують роботу як отримувачі (набувачі) гуманітарної допомоги (підрозділ 1.2); *синтез практичного досвіду, порівняння евристичного прогнозування* – для обґрунтування висновків і практичних рекомендацій щодо запобігання злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги (підрозділи 3.1, 3.2), *абстрагування* – виявлення і відокремлення

складників, що утворюють термінологічний каркас цього дослідження (підрозділ 1.2);

- методи емпіричного дослідження: *спостереження, порівняння, опису* – для кримінологічної характеристики злочинів, детермінації злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4); *контент-аналізу* ризиків, виділених Національним агентством з питань запобігання корупції (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3, 2.4), метод *рекомендаційного аналізу* – для підготовки рекомендацій з оптимізації діяльності у сфері запобігання злочинності на підставі узагальнення відомостей про статус і особистісні якості суб'єктів злочинної діяльності в сфері обігу гуманітарної допомоги, *аналіз описових статистик правових явищ, контент-аналіз ризиків* у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні, визначених Національним агентством з питань запобігання корупції, *моделювання* – для створення моделі запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги на основі виокремлених зв'язків, принципів якостей у кримінологічній характеристиці особи злочинця (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

За результатами проведеного С. В. Волковим наукового дослідження було вирішено наукову задачу, яка полягає у розробці кримінологічних засад запобігання злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні на підставі пояснення кримінологічної характеристики цього феномену, специфіки його детермінації, а також напрямів, спрямованих на підвищення ефективності запобігання йому.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження.
Сформульовані у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальших досліджень питань запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомог в Україні (акт упровадження Тренінгового центру прокурорів України від 12 грудня 2023 року, додаток Е);

- у *правотворчості* – з метою вдосконалення чинного законодавства України з питань нормативного регулювання, розроблення і запровадження системи заходів щодо запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги;

- у *правозастосуванні* – з метою удосконалення професійної діяльності осіб, які є надавачами, отримувачами, набувачами гуманітарної допомоги;

- у *навчальному процесі* – при проведенні тренінгів з теми «Процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях за фактами незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги та бюджетних коштів, виділених на відновлення інфраструктури» у межах підвищення кваліфікації прокурорів згідно із затвердженими навчальними програмами, підготовці навчально-методичного забезпечення для самостійного опрацювання (акт запровадження Тренінгового центру прокурорів України від 12 грудня 2023 року, додаток Е);

- у *правовиховній сфері* – при розробці короткострокової проєкту програми підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, посадових осіб місцевого самоврядування, інших осіб, які долучені до обігу гуманітарної допомоги в Україні на різних рівнях, у тому числі набувачі гуманітарної допомоги, обсягом 30 год., 1 кредит ЄКТС, «Національне законодавство, Гуманітарна Хартія і мінімальні стандарти при наданні гуманітарної допомоги в системі заходів запобігання злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги».

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Наукова робота С. В. Волкова складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок. Основний текст – 189 сторінки, в основному тексті дисертації розміщено 2 таблиці (2 сторінки), 7 діаграм (2 сторінки), 2 схеми (1 сторінка), список використаних джерел –

33 сторінок (268 найменувань), 6 додатків – 24 сторінок. Представлений у роботі матеріал побудований логічно і послідовно, дисертацію оформлено відповідно до встановлених МОН України вимог, викладено літературною мовою, науковим стилем.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Представлені С. В. Волковим пропозиції, висновки та рекомендації мають цінність як для теорії запобігання кримінальним правопорушенням (в частині дослідження феномену злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги), так і для практики застосування кримінологічного запобігання. Практичне значення проведеного дослідження підтверджується висновками про упровадження окремих положень дисертації у практичну діяльність, зокрема в науково-дослідну діяльність та навчальний процес (акт упровадження Тренінгового центру прокурорів України від 12 грудня 2023 року).

Дискусійні положення дисертації. В цілому позитивно оцінюючи дисертацію С. В. Волкова, необхідно зазначити і про деякі суперечливі або дискусійні положення, які потребують додаткової аргументації чи пояснень здобувачем під час публічного захисту.

1. Під час розкриття особливостей обігу гуманітарної допомоги в Україні здобувач зазначає про «зв'язки суб'єктів господарювання, які діють на території України, з представництвами у державі-агресорі». З огляду на зазначене, під час захисту дисертації хотілося б обговорити, яку саме роль відіграють подібні суб'єкти господарювання у механізмі злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні?

2. Надаючи у підрозділі 2.1 «Кількісно-якісні показники злочинів у сфері обігу гуманітарної допомоги», дисертант не розділяє вказані показники на кількісні, якісні та кількісно-якісні, як це прийнято в теорії кримінології. Звичайно, що поняття обсягу та змісту таких показників є причиною для багаторічної дискусії в кримінології, однак будучи прихильником широкого підходу до поняття «кримінологічна

характеристика» (що впливає із суджень здобувача при описі цього поняття, зокрема, на с. 99-101), певна фрагментарність в описі таких показників, все ж таки, присутня. Так, цікаво було б ознайомитися із роздумами дисертанта щодо ціни злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні, аналізу топографії злочинів за ст. 201² КК України, розглянути структури такої злочинності за різними критеріями із виокремленням часток питомої ваги того чи іншого параметру та ін. Крім того, в тексті самого параграфу кількісні показники не вирізняються за своїми видами, що, в цілому, не є порушенням логіки викладення матеріалу, проте така деталізація не була б зайвою для підкреслення різних аспектів кількісного виміру злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні.

3. Під час надання кримінологічної характеристики особи кримінального правопорушника, здобувачем було обрано певну модель її опису за групами ознак. Проте не всі із заявлених груп ознак віднайшли своє відбиття в тексті роботи. Зокрема, на с. 122-123 дисертації дисертант говорить про кримінально-правові ознаки, фізичні ознаки і властивості як структурний елемент опису особи злочинця, розкриваючи їх далі по тексту поверхово. Так, під час публічного захисту дисертації, окремо хотілося б обговорити кримінально-правові ознаки особи злочинця, що вчиняє кримінальне правопорушення за статтею 202² КК України (судимість, кількість вчинених епізодів, вчинення злочинів у співучасті та ін.).

4. При описі латентності злочинів за статтею 201² КК України доречно було б окрему увагу (хоча б оглядово) приділити методам визначення обсягів латентності злочинності і аргументувати, чому саме обраний дисертантом метод анкетування є найдоцільнішим у випадку кримінологічного аналізу злочинності у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні.

Проте зазначені дискусійні моменти та окремі спірні положення не знижують цінності та достовірності основних наукових положень,

висновків і рекомендацій, висловлених у рецензованій дисертації.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Фактів порушення академічної доброчесності під час ознайомлення з рукописом дисертаційної роботи та науковими публікаціями здобувача не виявлено. Дисертація С. В. Волкова є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертаційна робота Сергія Вікторовича Волкова на тему «Запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні», подана на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право, є цілісним, завершеним науковим дослідженням, в якому здійснено кримінологічне дослідження кримінальних правопорушень у сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні, розроблено нові і конкретизовано існуючі заходи загальносоціального й спеціально-кримінологічного запобігання.

2. Дисертація Волкова Сергія Вікторовича на тему «Запобігання злочинності в сфері обігу гуманітарної допомоги в Україні» за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням відповідає вимогам, встановленим для здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

12 січня 2022 р. № 44, а її автор – Волков Сергій Вікторович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент –

Старший науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса
НАПрН України
кандидат юридичних наук,
старший дослідник

Аліна КАЛІНІНА

Підпис *Аліна Калініна*
засвідчую
Інспектор ВК *Сильвія М. А. Зварич*
« 02 » лютого 2024 р.